

NAKLON KOT MORFOSKLADENJSKA KATEGORIJA V SLOVENŠČINI

Namen prispevka je aktualizirati naklon kot morfoskladenjsko kategorijo, ki presega glagolske (naklonske) oblike in upovedovalno sega v skladnjo povedi kot zaključenega sporočila. Predstavljena so naklonska sredstva, tako glagolska kot neglagolska in skladijskorazmerna, in različne možnosti njihove uporabe za izražanje upovedovalnega naklona v slovenščini. Upovedovalni vidik združuje tvorca in njegovo sporočanje usmerjenost s t. i. morfoskladenjsko naklonsko določitvijo znotraj povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje med pragmatiko, semantiko in sintakso. In upovedovalni vidik tvorca se je potrdil kot ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanjkih vlog oz. vzorcev. Upovedovanje omogoča tudi ločevanje med propozicijsko naklonskostjo znotraj povedka in nepropozicijsko naklonskostjo, ki ni in ne more biti sestavina siceršnjih propozicijskih enot; nepropozicijski so navadno izpridevniški lastnostni prislovi, členki in medmeti.

Ključne besede: naklon, naklonskost, glagol, upovedovanje, /ne/propozicijskost

0 Uvod

Tu je glede na dosedanje slovenistične obravnave aktualizirano predstavljen naklon kot oblikoslovno-skladenjska kategorija, ki je prvenstveno vezana na glagol v povedku, tj. na t. i. glagolski naklon, in se iz povedja širi še na vsa druga možna (skladijsko)naklonska razmerja znotraj povedi oz. sporočila. Poročanje v celotnem sporočanjškem kontekstu namreč vedno izraža razmerje govorečega oz. upovedovalca do glagolskega dejanja, procesa ali stanja, in se od t. i. glagolskega naklona in razmerja v povedju, ki se začneja že z izbiro glagola v povedku, širi še na vsa druga možna skladijskonaklonska razmerja znotraj celotnega sporočila.

Glagolski naklon je torej ena izmed sestavin, čeprav bistvena, sicer celovitejša (skladenjsko)naklonske zgradbe povedi. Glagolskemu naklonu je nadrejen upovedovalni naklon, ki izraža upovedovalčev zorni kot; s tvorčevo vlogo je namreč v upovedovanju vključen pragmatično-komunikativni vidik. Upovedovalni naklon skladno z glagolskim naklonom v povedku lahko ugotavlja oz. (skladenjsko)naklonsko določa v povedi zajeto referenčno predmetno/pojavno vsebino (t. i. »vsebinska zgradba«) na različne načine (t. i. »naklonska zgradba« oz. »naklonska sila besedila« (Toporišič 1992: 120)).

Z vidika funkcijske skladnje je obravnavano izražanje naklona znotraj povedka in v okvirih stavčne povedi, medtem ko se za naklonskost tudi bistvene prvine, kot so intenzivnost poudarka, pavza in stavčna intonacija v govorni slovenščini, zgolj omenja v zvezi pomenskimi spremembami pri upovedovanju.

1 Opredelitev osnovnih pojmov: naklon vs. naklonskost

Naklon kot zelo razširjena in posledično tudi obširna tema se začneja pri njegovem izhodišču, tj. pri glagolu in njegovih izraznih zmožnosti znotraj stavčne povedi. Naklon torej združuje glagolski naklon in z njim tesno povezan upovedovalni naklon.¹ Za glagolsko izražanje naklona uporabljamo izraz **glagolski naklon**, za še druga pridružena izrazna sredstva, ki lahko izražajo naklonska razmerja zlasti znotraj stavčne in večstavčne povedi, pa smo izbrali oznako **upovedovalni naklon**; slednji odraža različne možne upovedovalne postopke in njihove ubeseditvene ustroje. Upovedovalni naklon je z naklonskimi vlogami in naklonskim določevanjem obvezni sestavni del upovedovanja in zato tudi konstitutivni (bistveni) del povedi.² Hkrati upovedovalni naklon, pragmatično vezan na tvorca/sporočevalca, odpira tudi trajno oz. (še) vedno aktualno vprašanje razmerja med propozicijskimi in nepropozicijskimi sestavinami, tj. med objektivnimi (propozicijskimi) in subjektivnimi (naklonskimi nepropozicijskimi) sporočanjskimi sestavinami, in možnosti njihovega razločevanja in razmejnitve v upovedovanju.³ Objektivne (propozicijske) sporočanjске sestavine so dejanske predmetnopomenske vsebine

¹ Današnji čas je seveda že presegel načelno ugotavljanje R. Lenčka (1968: 127), da se v slovanskem jezikoslovju izraz »modalnost« prekriva z glagolskim naklonom (*modus verbi*). Vendar kot kaže, moramo v slovenščini še vedno opozarjati na razmerje med modalnostjo oz. naklonskostjo (*modality*) in naklonom (*mood*); naklon je glagolska kategorija, ki jo razumemo kot pretežno gramatikalizirano naklonskost in je s tem tudi sestavina širše upovedovalne in najširše sporočanjске naklonskosti (o tem podrobneje prim. Palmer 1998).

² Znotraj upovedovanja imamo v slovenskem jezikoslovju npr. »skladenjskonaklonsko določitev povedi« (Toporišič 1982: 259–271). V *Novi slovenski skladnji* (1982: 225–295) J. Toporišič natančnejši opis upovedovanja propozicije razširi z naklonskim opisom, s trinajstimi upovedovalnimi določitvami oz. modifikacijami. Ostaja pa znotraj razmerja izraz – pomen, in ne uveljavlja pragmatičnih referenčnih prvin, kot so npr. zunajjezikovna dejanskost, sporočevalec.

³ O propozicijskih in naklonskih nepropozicijskih sestavinah je že v samem začetku osemdesetih dovolj nazorno in obširno pisala O. Kunst Gnamuš (1981). Nekatere segmente zlasti angloameriškega jezikoslovja je preizkusila tudi na slovenskem gradivu in to prevzeto interpretacijo določenih jezikovnih pojavov vključila tudi v slovenistično jezikoslovje.

in lastnosti, ki tvorijo vsebinsko podstavo povedi oz. sporočila. Subjektivne (naklonske) sporočanjiskimi sestavine pa dodajajo tvorčevo oz. sporočevalčevo razmerje do dejanskih vsebin (Petr idr. 1986: 166–167).

Naklonskost pa označuje pomensko-izrazni nadskladenjski pojav, ki ni vezan na skladenjska razmerja, kar pomeni, da vključuje tudi vse nadsegmentne prvine in kontekstne dejavnike kot so stavčna intonacija, intenzivnost stavčnega poudarka, pavze, in navsezadnje tudi gestikulacija in mimika.

Znano je tudi, da je koncept naklonskosti oz. modalnosti v različnih (in celo najbližjih) jezikih različno opredeljen, kar je odraz tega, da se naklonskost za isto pojmovanje in sprejemanje lahko izraža z zelo različnimi jezikovnimi sredstvi in na različne upovedovalne načine.

V dosedanjem slovenističnem jezikoslovju se uporabljajo zveze kot »skladenjska naklonskost povedi«, »naklonskost nadrednega stavka«, »naklonskost odvisnikov« in »naklonskost besedila« (Toporišič 1982: 260; 2000: 686). Sicer pa je o naklonskosti v sodobni slovenščini z leksikalno-skladenjskega vidika pisal Rado Lenček.⁴

Tudi sicer je pri obravnavi naklona in naklonskosti nasploh najbolj predstavljava in povedna obravnava posameznih naklonskih sredstev, ki so lahko besedna, npr. členki, na slovnični ravni so prepoznavne različne naklonske oblike (pretežno glagolske), in na izrazni ravni so to zvokovna sredstva, kot npr. vrsta intonacije oz. vsakokratna izbira intonacijskega tipa.

Naklonskost kot zelo kompleksen in nehomogen pomenski pojav in sporočanjiski proces torej zahteva večplastno in večstransko obravnavo, tako znotrajjezikovno kot zunajjezikovno.

Če to znotrajjezikovno obravnavo naklona zožimo na morfoskladenjske zmožnosti posameznega jezika, potem se lahko izhodiščno navežemo na glagol in njegove zmožnosti, da znotraj določenega jezika lahko na različne načine izraža dejanja, delovanja, procese in stanja; različne upovedovalne možnosti z istim glagolom pa so v nadaljevanju odvisne od zgradbe in siceršnjih sistemskih zmožnosti posameznega jezika.

2 Glagolski naklon

Prav glagol s svojimi morfoskladenjskimi zmožnostmi omogoča širšo in bolj celostno sistemsko obravnavo naklona, ki se prek specializiranih glagolskih oblik organsko razširi v upovedovanje; torej glagolski naklon s svojimi razvrstitvenimi lastnostmi že tvori skladnjo in prek nje posega v besedilno naklonskost.

⁴ Razprava Modalna raba adverba *lahko* v slovenščini je bila objavljena leta 1968 v *Zborniku za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad), nato pa ponatisnjena v zborniku Rado L. Lenček: *Izbrane razprave in eseji* (1996).

Naklon je izražen z naklonskimi glagoli in specializiranimi naklonskimi glagolskimi oblikami, med katerimi so se nekatere tudi leksikalizirale, npr. *recimo*. Oblikoskladenjska izhodiščna osnova glagolskega naklona so naklonske glagolske zveze, ki se tvorijo z naklonskimi glagoli, npr. *Mora delati*, *Sme delati*, tudi s povedkovnikom *treba* v npr. *Treba je delati*. Poleg naklonskih glagolskih zvez pa obstajajo tudi opisne naklonske glagolske oblike z izglagolskim členkom *naj*⁵ v *Naj dela* in naklonskima prislovoma *rad* in *lahko* v *Rad dela*, *Lahko dela*, in ne **naj delati*, **rad delati* in **lahko delati*.

Z vidika kategorij je treba poudariti, da je izražanje naklona prednostno vezano za osebno glagolsko obliko oz. na določene osebne glagolske oblike, kar hkrati pomeni, da so potencialne nosilke glagolskega naklona lahko le osebne glagolske oblike, npr. *Moram delati*, *Moral bi delati*, *Delaj*. To hkrati potrjuje zelo smiselno dejstvo, da je izražanje naklona in naklonskosti sploh sporočanje vezano na medudeleženska razmerja, zlasti na izražanje le-teh. Pri izražanju naklona se prvenstvena vloga osebe in osebne glagolske oblike potrjuje tudi s tem, da je v primerih kot *Moram delati*, *Moral bi delati*, tudi *Moralo bi deževati* nosilec osebne oblike v glagolski zvezi naklonski (nepolnopomenski) glagol *morati*. Uporaba osebne glagolske oblike pri t. i. glagolskem naklonu je hkrati tudi zasnova osnovnih skladenjskih razmerij in nakazuje nadvlado t. i. stavčnega (skladdenjskega) naklona oz. upovedovalnega naklona. Znotraj opisnih naklonskih glagolskih oblik pa se izražanje naklona porazdeli med členek *naj* ali naklonski prislov *lahko* ali *rad*, ki izražajo naklon, medtem ko medudeležensko razmerje izraža osebna glagolska oblika.

2.1 Vloga glagolov in glagolskih oblik

Z vidika naklona lahko znotraj glagolske leksike ločimo glagole s specializiranim naklonskim pomenom, t. i. naklonske glagole, sicer pa je posebnost glagolov, da imajo za naklon tudi posebne naklonske glagolske oblike in tudi specializirane neglagolske naklonske izraze.

2.1.1 Naklonski glagoli

Značilnost naklonskih glagolov je, da znotraj glagolske zveze v povedku nase prevzamejo vse skladdenjske/slovnične kategorije glagola, pomenskih pa ne, zato ne razločujejo različnega trajanja in ne odpirajo vezljivostnih mest; tako vid kot vezljivost sta namreč zlasti pomenski kategoriji glagola. Med temeljne naklonske glagole spadajo *moči*, *morati*, *smeti*, *hoteti*, *želeti*, *upati se/si*, *bati se*. Pomensko kategorijo vida in vezljivosti jim dodaja polnopomenski nedoločnik, npr. *Ne more delati težjih del*, *Morajo ga še danes najti*, *Smel je obiskovati otroka*, *Marsikaj hoče uresničiti*, *Želi govoriti z njo*, *Upa si marsikaj reči*, *Boji se začeti pogovor* ipd. Ko oz. če je odnos do

⁵ Podrobneje o rabi členka *naj* s slovensko-ruskega kontrastivnega vidika M. Uhlík (2018).

nečesa/nekoga poudarjen in zato tudi dovolj sporočilno jasen, se nedoločnik lahko izpusti, npr. *Bal se je (iti) k zdravniku, Upa si (narediti) praktično vse, Za rojstni dan mu želi (voščiti) vse dobro* ipd. Poleg naklonskih glagolov, za katere je prvenstvena naklonska vloga oz. raba, so seveda tudi glagoli, pretežno rekanja in mišljenja, z dovolj tudi eksplicitno izraženimi naklonskimi pomeni, ki jim omogočajo tudi naklonsko rabo, npr. *zahtevati, prepričevati, dvomiti, upati, prositi* ipd. V naklonski rabi se zadnje čase zelo pogosto in celo množično uporablja glagol *rabiti*. To je sicer še vedno izrazita pogovorna naklonska raba glagola *rabiti*, pri kateri ta glagol izgublja polni pomen in se zaradi oslabiljenega pomena lahko tudi naklonsko uporablja, npr. *Mene do sedaj še niso rabili šlepat po snegu* (Gigafida 2.0, knjiž.: *Mene do sedaj še ni bilo potreba/potrebno vleči po snegu.*). Če odmislimo možne vplive drugih jezikov, je verjetno vedno pogostejša naklonska raba glagola *rabiti* ob nedoločniku, npr. **Rabim to delati / *Ne rabim tega delati* namesto *Moram to delati / Ni mi treba tega delati* tudi družbeno pogojena oz. lahko sklepamo, da odraža neko stanje v družbi, ko je v ospredju potreba s 'potrebovati oz. rabiti' pred kakršno koli obvezo z 'morati'. V jeziku pa se to odraža tako, da sicer pomensko samostojni glagol *rabiti*, ki izraža predvsem potrebo, postopoma prevzema tudi vlogo naklonskega oz. odnosnega glagola tipa *morati* ob katerem koli drugem vsebinskem glagolu, npr. *Za šolo mora imeti novo obleko* → *Za šolo potrebuje novo obleko* → *Za šolo rabi novo obleko* → **Za šolo rabi imeti novo obleko*; prav zveza *Rabim imeti* jasno pokaže, kako glagol *rabiti* ob drugem glagolu izgublja svoj samostojni pomen, tako še nadaljujemo *Za šolo si rabi kupiti novo obleko* namesto *Za šolo si mora kupiti novo obleko*.

2.1.2 Naklonske glagolske oblike in različne možnosti njihovih naklonskih rab

Določene osebne in neosebne glagolske oblike so se skladijsko, druge pa tako skladijsko kot tudi oblikovno specializirale tudi za naklonske vloge (Toporišič 1982: 268; 2000: 389–405). Povednik (indikativ) se z vidika izražanja resničnosti (propozicijske) vsebine obravnava kot nezaznamovana glagolska oblika, velelnik (imperativ) in pogojnik (kondicional) pa kot zaznamovani obliki, ki z željo oz. zahtevo ali pogojevanjem ne izražata resničnosti; oba imata specializirano obliko, bolj specializirano naklonsko vlogo pa ima zlasti velelnik.

Zaradi oblikoskladijske nezaznamovanosti se je skladijsko v različnih naklonskih vlogah ustalil zlasti sedanji povednik, tj. osebna glagolska oblika za sedanji čas. Ta **povednik** (osebna glagolska oblika za povedni naklon) lahko izraža hkratnost izreke z dejanjem in je zato performativ s poudarjeno vplivajnsko in učinkovalno vlogo, v češkem jezikoslovju (Grepč 1976: 19, 22, 28) so performativi označeni kot razmerni stališčni povedki »predikatory postojové«, npr. *Obljubim, da bom bolj priden, Ukazujem ti, da se umakni*. Performativni povedki so v bistvu samonanašalni: dejanje, ki ga poimenujejo, namreč govorec z izrekanjem sočasno tudi udejanja, torej povzročajo pogoje lastne izpolnitve.⁶ Povednik s širo-

⁶ Tako performativni povedki v ožjem pomenu kot performativni izreki v širšem pomenu so nedvomno zelo bistveni vezni člen med pomenoslovjem in pragmatiko.

ko nezaznamovano rabo pa lahko izraža tudi brezčasnost, npr. *Če obrneš stikalo, posveti*, zmožnost, npr. *Kako daleč lahko skočiš?*, želelnost ali velelnost, npr. *Gre-mo domov!*, velelnost, npr. *Da mi ne prideš pred oči!*, *Tako pa ne, slišiš?!* Poved-nik v zgornjih povedih nadomešča pogojnik, npr. *Če bi obrnil stikalo*, in velelnik, npr. *Pojdimo domov*. Sicer pa je naklonska raba sedanjškega povednika najširša in zato nespecializirana.

Pogojnik (zložena glagolska oblika za pogojni naklon) je rabljen kot sedanji po-gojnik, npr. *bi povedal*, ali kot pretekli pogojnik, npr. *bi bil povedal*. Pomensko se ločujeta po tem, da je pri pogojniku, ki izraža sedanjost, uresničitev dejanja še možna, npr. *Saj bi šel* 'Mogoče je še zdaj iti', *Saj bi bil šel* 'Prej, zdaj pa ne več'. Zgledi za (še) uresničljivi sedanji pogojnik so: *Rekel bi, da to ni res* 'Pravim, da to ni res', *Bi mi posodil knjigo?* 'Posodi mi knjigo', pretekli pogojnik pa ne izraža več prave možnosti uresnitve, npr. *Če/Ko bi bil prišel pravočasno, bi (bil) dobil*. K izražanju neuresničljivosti pripomore tudi veznik *ko*. Raba sedanjega pogojnika je možna tudi za smiselno zanikanje, npr. *Kaj bi odpiral vrata!* 'Ne odpri vrat.'

Pogojnik v odvisniku je možno zamenjati s povednikom, tj. z zvezo *da* + povednik oz. povedni naklon, npr. *Če bi imel, bi ti dal* → *Da imam, bi ti dal*. Pričakovano je, da je možnost uresnitve pogojniškega dejanja večja v glavnem stavku, npr. *Vrnil bi se, ko bo to mogoče*, pogojnik v odvisnih stavkih pa izraža višjo umišljenost dejanja (sedanji pogojnik) ali celo zgolj umišljenost dejanja/dogajanja (pretekli pogojnik), npr. *Kar naprej trdi, da bi se (bil) vrnil*.⁷ Raba preteklega pogojnika je danes že zaznamovana in zato zelo redka.

Glagolske oblike in tudi opisne glagolske oblike za **velelnik**⁸ izražajo želelnost in ve-lelnost in ti obsegata od prošnje do zahteve, npr. *Daj mi več svobode*, od nasveta do dovoljenja, npr. *Pa poskusi, če nočeš kopiti*. Ta široki naklonski razpon nazorno izka-zujejo zlasti opisne naklonske oblike *Naj dela, Daj delaj* vs. *Daj delati, Mora delati, Lahko dela*. In ravno ta večfunkcijskost in zato široka naklonskost velelnika osmišlja tudi pomensko specifikacijo in posledično tudi ločeno oznako za opisni želelnik.

Tudi **prihodnjik** je možno naklonsko izrazilo ravno zaradi potencialne in še nepreizkušene prihodnosti. Za zadobnost lahko prevzame vlogo velelnika, npr. *Boš vstal in pomagal!*, *Ti bom pokazal ...!*, S pomočjo veznikov in členkov pa lahko izraža pogoj in dopuščanje, npr. *Če bo ...*, *Naj bo še tako ...*, *To bo pa držalo*.

Brezčasnost naklona vključuje tudi rabo **nedoločnika** v različnih naklonskih vlo-gah, kjer je bistvena stavčna intonacija, npr. *Živeti spodobno življenje, ne pa pros-jačiti in se podrejati, Ti pa komu predavati!*, *On pa takoj ocenjevati!*, *Ne obtoževati brez osnove!* ipd.

⁷ Vpliv glagolskega naklona in širše naklonskosti se odloča v procesu upovedovanja: ali je pogojnik v glavnem ali odvisnem stavku (Toporišič 2000: 395–396).

⁸ Velelnik je pogosto interpretiran tudi kot povednik, ki je neke vrste implicitni performativ, ker se ga lahko razlaga s performativnim povedkom rekanja, npr. *Ukazujem/Zahtevam/Želim si, da ...* ipd.

2.2 Posebnosti z vidika stopnje gramatikalizacije oz. leksikalizacije naklonsko rabljenih glagolskih oblik

Splošno sprejeta triada naklonskih glagolskih oblik povednik – pogojnik – velelnik se širi tudi z opisnimi naklonskimi glagolskimi oblikami. Opisne jih imenujemo zaradi ustaljene večbesednosti in na to večbesedno stalnost tudi pri izražanju naklona in naklonskosti je opozoril funkcijski vidik obravnave. K večbesednosti opisne naklonskih glagolskih oblik prispevajo že omenjani naklonski izrazi, ki nimajo samostojne skladenjske vloge, je pa njihova skladenjska vloga vezana na povedkovo rabo in so sestavine povedka: to so *naj*, *rad*, *lahko* in *treba*. V povedkovi rabi opravljajo naklonsko vlogo subjektivnih okoliščin.

Opisne naklonske glagolske oblike se v slovenščini tvorijo s členkom *naj*, členkovno rabljenim *daj*, z naklonskima prislovoma *rad-a-o*, *lahko* in z naklonskim povedkovnikom *treba* v smislu *Naj dela*, *Daj naredi*, *Rad dela*, *Lahko dela*, *Je treba delati* ipd.⁹ Zelo omejena množica naštetih členkov, naklonskih prislovov in povedkovnikov nakazuje, da gre za specializirane naklonske izraze, ki imajo kot glagolski modifikatorji v povedku več skladenjskopomenskih možnosti, npr. *biti lahko* : *lahko delati*, *biti rad doma* : *imeti rad vse* : *rad delati*, *Treba je delati* : *Kaj je tega treba?!* ipd. Pri opisnih naklonskih glagolskih oblikah, ki so sestavine upovedovalnega naklona, se pojavlja tudi vprašanje, kje je meja med zgolj stavčnočlenskostjo in že besednovrstnostjo: katere izmed naklonskih glagolskih zvez bi bile zgolj zloženi povedek tipa *rad kvariti*, *rado zgoditi*, in katere bi s svojo skladenjskopomensko ustaljenostjo lahko že pridobile status zloženega glagola (Žele 2021),¹⁰ npr. *biti treba*, *biti lahko*, *rad imeti*. Tudi sicer so težnje (Roeder in Hansen 2006: 153), da bi »naklonske izraze« (*expressions of modality*) razumeli kot gramatikalizirane izraze naklonskosti, ki so tudi sicer v stalnem procesu postopne gramatikalizacije.¹¹ Podobno se vsaj v češčini te opisne glagolske oblike že vsaj pol stoletja obravnavajo kot funkcijske oblike, kar pomeni da so v procesu tako gramatikalizacije kot leksikalizacije (Mrazek 1968: 28–29; Karlík 1981: 60).¹²

⁹ To, da je *rad* v slovenščini prvenstveno naklonski prislov in *treba* prvenstveno povedkovnik, je s skladenjskofunkcijskega in konstrativnega vidika potrjeval M. Uhlík (2016a, 2016b: 50).

¹⁰ O zloženem glagolu kot leksikalizirani enoti oz. leksemu lahko govorimo v primerih, ko je predmetna oz. polnopomenska beseda zgolj ali pretežno v vlogi povedkovnega določila, in je to njena edina skladenjska vloga ali vsaj prvenstvena prevladujoča vloga, npr. *bot*, *mar*, *res*, *všeč*, *fuč*, *rad*, *treba*, *mogoče*, *prav* (*biti prav*, *imeti prav*); tu sta glede na skladenjsko vlogo malo posebna *prav* in *rad*, ki sta tudi v prislovnodoločilni/načinovni oz. naklonski vlogi. S slovarskega vidika je zloženi glagol največkrat lahko samostojni slovarski pomen; če s skladenjsko-pomensko osamosvojitvijo izražanja naklona razvije tudi več pomenov (zlasti dodatno metaforično in metonimično rabo), pa lahko postane slovarska podiztočnica; gre torej za samostojne pomene ali celo podiztočnico (z več možnimi pomeni).

¹¹ Z vidika izražanja naklona je treba poudariti, da sta pomembni tako gramatikalizacija kot leksikalizacija, ki se procesno dopolnjujeta. Gramatikalizacija opozarja na pomensko praznjenje določenih izrazov in taisti proces s gramatikaliziranimi izrazi hkrati oz. istočasno prispeva k novi leksikalizaciji novonastajajočih besednih zvez oz. novih večbesednih izrazov.

¹² V češčini so tovrstne funkcijske oblike z *at'*, *kěž*, *aby* npr. *At' počká* 'Naj počaka', *At' přiší* 'Naj dežuje', *Kěž by získal* 'Želim si, da bi zmagal', *Abys nespádl* 'Da ne bi padel'.

Naklonski izraz *rad* je lahko naklonskoprislovna sestavina opisnega povednika in izraža vsesplošno naklonskost, npr. *Ima rad glasbo, Hrana se rada pokvari, To se rado zgodi*, in v vseh zgledih je *rad* sestavina (vsaj) zloženega povedka, kar kaže na določeno stopnjo gramatikalizacije *rad* in hkrati leksikalizacije celotne zveze. Opisni povednik z *rad* je tudi *Rad pride*, opisni pogojnik z *rad* je *Rad bi, da prej prideš*. Tako se želja od velevanja razlikuje že na morfoskladenjski ravni opisnih glagolskih oblik.

Naklonski izraz *lahko* kot naklonska oz. subjektivna okoliščina povedka, kar besednovrstno še najbolj ustreza (naklonskemu) prislovu, lahko izraža dovoljenje, npr. *Te lahko včasih obiščem?*, omiljeni ukaz, npr. *Mi lahko prineseš črno kavo?*, verjetnost, npr. *Vsakdo lahko izgubi oblast nad seboj*, možnost, npr. *Iz te razdalje lahko zadenete*, zmožnost oz. sposobnost, npr. *Lahko sem odkrivala samo sebe*, dopustitev, npr. *Lahko je prav dober učitelj* (prim. Lenček 1968). In vse našteto kaže, da je tako široka naklonskost posledica tudi precejšnje deleksikalizacije tega naklonskega prislova.

Naklonski izraz *treba* je kot nespremenljiva glagolska oblika v povedkovniški vlogi omejen na izražanje samo določenih leksemskih pomenov, npr. *biti treba – biti potreba – biti potrebno: Je treba delati nasproti Je potreba, da se dela nasproti Ni potrebno več delati*.

Pri rabi zgornjih zvez oz. oblik se premalo zavedamo zlasti pomenskih razločkov. Zveza *biti treba* se uporablja kot opozorilo za dejanja v nadaljevanju, prihodnosti, npr. *Temelje je treba okrepiti, Na svoje stvari je/bo treba paziti* ipd. Nasprotno pa zveza *biti potreba* izraža posledično nujnost, npr. *Pokazala se je potreba to vedeti* (nasproti: *To je treba vedeti*), *Prišel boš, če bo potreba, Ni potrebe, da bi ponavljali v celoti*; na posledično nujnost opozarja tudi zveza *biti potrebno*, npr. *Prišel boš, če bo potrebno* ('Če se bo izkazalo potrebno'). Naštete skladenjskopomenske razlike v rabi potrjujejo tudi napačno uporabljane oblike, npr. *Dobro vedo, kaj je *potrebno* (nam. *treba*) *storiti, Skoraj vse je *potrebno* (nam. *treba*) *zamenjati* ipd.

Naklonski izraz *naj* je sestavina ustaljenih zvez, ki so se do sedaj označevale kot opisni povednik z *naj* v npr. *Naj omenim(o), da ...*, opisni velelnik z *naj* je *Naj se oglasi(jo) popoldne*, opisni pogojnik z *naj* pa *Naj bi prej povedal, ne da je čakal*. Zgledi z *naj + prvo- ali tretjeosebna sedanjiška osebna oblika*, ki so bile do sedaj označene kot opisni povednik ali velelnik z *naj*,¹³ pa potrjujejo, da bi se te že gramatikalizirane in hkrati leksikalizirane zveze s prvenstveno skladenjskopomensko vlogo ,posredne pobude, dovoljenja in želje' lahko označevale kot opisni želelnik. Zanj najdemo potrditve npr. v češkem jezikoslovju »voluntativ, složený indikativně/kondicionalně« (Mrázek 1968; Karlík 1981).

Naklonski izraz *daj* nastopa v drugotni členkovni rabi zlasti v smislu ,spodbude, želje' na različnih stopnjah, odvisno od uporabe glagolskih oblik. Z velelnikom

¹³ Izjema bi bil samo glagol *biti* tudi z možno nesedanjiško rabo v želelniku v *Naj bo tako, kot si želel*.

v stavčni zvezi *Daj naredi(te)*, z nedoločnikom in kdaj še z neobvezno dodanim zaimenskim dativom, npr. *Daj (si) narediti*.

Če sklenemo: Opisne naklonske glagolske oblike se uporabljajo z izglagolskima členkom *naj* in drugotnim členkom *daj* ob osebnih glagolskih oblikah, s tem da si tudi vzajemno razdelita rabo osebnih glagolskih oblik po osebah: *naj* (1. oseba dv. in mn. in 3. oseba dv. in mn.), *daj* (2. oseba dv. in mn.), npr. *Naj narediva/naredijo*, *Daj naredita/naredite*. Naštete opisne naklonske oblike z *naj* in *daj* pomensko-skladenjsko osmišljajo tudi obstoj opisnega železnika. Naklonska prislova *rad* in *lahko* pa se uporabljata ob oblikah za vse osebe, kar jim omogoča ravno njun status prislovnosti, npr. *lahko delam/delaš/dela/delate*. Naklonski povedkovnik *treba* mora imeti vezni glagol *biti* v tretji osebi ednine srednjega spola, nujna desna družljivost z nedoločnikom pa ga dela podobnega naklonskim glagolom v ustaljenih glagolskih zvezah. Našteti naklonski izrazi so znotraj povedja in povedka, zato (s statusom zloženega povedka ali celo zloženega glagola) kot nesamostojne sestavine ostajajo tudi znotraj pomenske podstave oz. propozicije povedi.

2.3 Leksikalizirane glagolske oblike v naklonski vlogi

Leksikalizirane glagolske oblike v členkovni vlogi so sestavina skladenjskega naklona oz. širše naklonskosti.

Leksikalizirajo se lahko velelniki nekaterih glagolov zaznavanja in mišljenja v členkovni vlogi, npr. *Glej, tako ne gre!* – ‘Moral bi sam vedeti, da tako ne gre’, *Poslušaj, to ne gre!* – ‘Moral bi sam vedeti, da tako ne gre’, *Misli si, iz tega ne bo nič!* – ‘Lahko načrtuješ oz. si domišljaš kar hočeš, vendar ...’, *Računaj s tem, da ...* – ‘Lahko se zanesesh na to, da ...’

V členkovni vlogi so leksikalizirane tudi redke sedanjiške oblike *denimo*, *recimo*, *vzemimo*, ki jim SSKJ pripisuje dva skupna pomena, in sicer:¹⁴ **a)** ‘Uvaja povedano kot izhodišče za razmišljanja ne glede na resničnost’: *Denimo, da je tako, kako zdaj ukrepati naprej*, *Recimo, da začne goreti, kaj boš najprej naredil*, *Vzemimo, da bodo prišli vsi*; **b)** ‘Uvaja konkretne prikaze za širši, splošnejši pojem’: *Ponekod, denimo na deželi*, *Dobro bi bilo gojiti šport*, *recimo kolesarjenje, košarko*, *Zakaj se ne ukvarja s športom*, *vzemimo na primer s kolesarjenjem*. Leksikalizirane sedanjiške oblike imajo tudi glagoli *gledati* (*Samo gledam* ‘čudim se’, kaj se dogaja), *držati* (*Drži se!* = pozdrav), *paziti* (*Pazi!* = opozorilo), *reči* (*Temu se reče ...* ‘se poimenuje’), *zdeti* (*Zdi se, da ...* ‘kaže se’).

Na naštete in druge oblike bi moral slovar glede na poseben (naklonski) pomen in na oblikoslovno-skladenjsko rabo opozoriti.

¹⁴ Glej SSKJ² na slovarskem portalu Fran: <https://www.fran.si/>, dostop 27. 11. 2021.

3 Upovedovalni naklon

Upovedovalni naklon obsega naklonskost v slovenski povedi, in sicer se z združenjem funkcijskoskladenjskega in sporočanjško-pragmatičnega vidika omejuje na objektivni in subjektivni stavčni naklon s tvorcem oz. sporočevalcem v središču. Če izpeljemo že uvodno delitev stavčnega naklona na objektivni in subjektivni, s tem skušamo ločevati a) objektivni naklon, ki je lahko izražen v propoziciji, in sicer z naklonskimi glagoli in naklonskimi glagolskimi oblikami, ki so sestavina povedja/povedka in s tem hkrati tudi naklonska sestavina propozicije, od b) subjektivnega naklona, izraženega z neglagolskimi naklonskimi izrazi, npr. prislovi in členki, ki niso del propozicije, in so neodvisno od propozicije vezani zgolj na vsakokratno sporočanjško usmerjenost tvorca sporočila. Z vidika tvorca in znotraj upovedovalnega naklona moramo kot osrednjo izpostaviti t. i. skladenjskonaklonsko določitev povedi (Toporišič 2000: 513–522; 1982: 259–271).¹⁵ Ta modifikacijska določitev namreč predpostavlja, kako se pomenska podstava oz. propozicija povedi, ki obsega zunajjezikovno objektivno vsebinsko zasnovo, s pomočjo tvorca bodočega sporočila lahko različno upoveduje. Pri upovedovanju je namreč odločilno vsakokratno razmerje med izbrano naklonsko glagolsko obliko v povedju propozicije in sporočanjškim namenom, ki ga tvorec vzpostavi v vsakokratnem procesu upovedovanja. Poudarjeni pragmatični (sporočanjški) vidik pa vključuje širšo naklonskost, ki po J. Nuytsu (2014) ločuje med dinamično naklonskostjo (naklonskostjo možnosti in potrebe), deontično naklonskostjo (naklonskostjo predpisovanja) in epistemično naklonskostjo (naklonskostjo verjetnosti). In kot vključujoča vse našete pomembnejše naklonske pomene in zato tudi krovna se potrjuje ravno naklonskost tvorčevega razmerja, ki se osredotoča na upovedovanje sporočevalčevega stališča in njegove sporočanjške namere (v češ. postojová modalita). Ravno upovedovalni vidik tvorca je namreč ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanjških vlog oz. vzorcev; v središču je torej tvorčevo oz. sporočevalčevo stališče do danih vsebin. In pri tem lahko izhajamo iz ugotovitev za upovedovanje slovenskih povedi (Toporišič 2000: 514–522):

- Upovedovalna naklonskost se pri ubesedovanju povedi načeloma ne spreminja, če je poved enostavna ali podredno zložena, navadno tudi ne, če je priredna; v stavčnem priredju se naklon lahko menja, še zlasti v soledju, npr. *Zdaj prihaja k nam, nujno pridi do nas.*
- Naklonskost odvisnikov ni vezana na naklonskost nadrednega (vključno glavnega) stavka, npr. *Rekel je, da pride / da pridi / da bi (rad) prišel.*
- Naklonskost glavnega stavka je vezana na naklonskost glagolske oblike, npr. *Vprašujem se, kam to vodi, Vprašaj se, kam to vodi, Raje bi se vprašal, kam to vodi.*

¹⁵ Upovedovalni proces lahko intepretiramo tudi kot konfiguracijo različnih glagolskih naklonov, časov, vidov, naklonskih izrazov (npr. členkov, vprašalnic) in različnih intonacij, ki običajno lahko izražajo ilokucijske vloge in zunajjezikovno naklonskost dogodka (Karlík 2017).

Tu je bistveno dodati, da ima proces upovedovanja to zmožnost, da za vzpostavitve vsakokratne ustrezne sporočanje vlog v ubeseditvenem procesu kombinira dinamično, deontično in epistemično naklonskost s še drugimi bistvenimi razločevalnimi lastnostmi oz. značilnostmi, kot so subjektivnost vs. objektivnost, performativnost vs. deskriptivnost in informacijski status oz. obveščenost tvorca in naslovnika (prim. Palmer 1998; Nuyts 2014).

3.1 Upovedovalni naklon vs. glagolski naklon

Upovedovalni vidik združuje tvorca in njegovo sporočanje usmerjenost s t. i. morfoskladenjsko naklonsko določitvijo povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje pragmatika vs. semantika vs. sintaksa.¹⁶ Za poved je nujna sporočanje vloga, in to bolj kot propozicijska vsebina: to dokazujejo povedi tipa *Tako je to!*, *Kako pa sicer?* ipd. (Ševčíková 2009: 15, 35). Znotraj upovedovalnega procesa je namreč tvorec oz. sporočevalec tisti, ki v svoje govorno dejanje vključuje odnos do sporočevanega oz. naklonski pomen in skladno s tem izbira ustrezni sporočanje tip povedi (glede na vsebino, obliko in vlogo).¹⁷

Z vidika ustrezne strokovne označitve pa je smiselno tudi, da je naklonskost kot vsakokratna določevalna in hkrati razločevalna lastnost pri upovedovanju konkretnega sporočila tudi poimenovalnoobrazilno z *-ost* vključena v poimenovanja za različne sporočanje vlog, zato imamo v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1982: 259–271; 2000: 513–522) pripovednost (oznanjalnost), vprašalnost, velelnost (pozivnost) in želelnost, kar se prekriva s tipologijo sporočanje vlog npr. v skladijnskopomensko primerljivi češčini (Petr idr. 1987: 311–355).

V nadaljevanju so predstavljena možna razmerja med naklonsko glagolsko obliko in naklonskostjo povedi, v kateri je uporabljena. To pokaže, kako oz. v kakšnih razmerjih se zlasti naklonski glagoli in naklonske glagolske oblike vključujejo v krovni upovedovalni naklon, ki ima namensko in ciljno sporočanje vlogo, tudi v smislu stopnje /ne/posrednosti oz. implicitosti ali eksplicitnosti izraženega, npr. *Pojdi zdaj* nasproti *Ukazujem ti, da greš zdaj* nasproti *Prosil bi te, da zdaj greš*, *A bi lahko zdaj šel?!*, *Lahko zdaj greš?* V razmerju glagolski naklon vs. upovedovalni naklon je pogost pojav t. i. funkcijske transpozicije oz. funkcijskega prenosa glagolskega naklona glede na celotni upovedovalni naklon (prim. Petr idr. 1986: 170).

¹⁶ Sporočilo povedi naj bi bilo po O. Kunst Gnamuš (1981) sestavljeno iz treh pomenskih sestavin (propozicijske, naklonske in kontekstne, poved = P + M + K), od katerih se vsaka udejanja s posebnimi izraznimi sredstvi, sporočevalec pa je osrednji del konteksta (K).

¹⁷ V novejšem času je o naklonskosti v srbsčini in madžarščini, zlasti v razmerju glagolski naklon nasproti upovedovalni naklon, pisala D. Zvekić-Dušanović (2011).

3.1.1 Pripovednost

Za pripovednost je značilna in zato tudi pričakovana visoka stopnja verjetnosti, ki pa jo zmanjšuje raba pogojnika ali velelnika. Poleg povednika, npr. *Včeraj in ponoči je bil naliv, ki se danes nadaljuje*, se lahko uporablja tudi pogojnik, npr. *Ko bi redno delal, bi zdaj že imel nekaj prihranjenega* in velelnik, npr. *Potem pa še komu zaupaj, Rekel je, da pojdi domov* ipd.

3.1.2 Velelnost/želelnost

Zlasti velelnost in tudi želelnost ohranjata svoj prvotni namen tako na morfološki kot na skladenjski ravni, ne glede na dejansko uresničitev zahtevanega oz. želelnega. To potrjuje tudi občutno pogostejša raba performativnih povedkov. Sicer pa se za velelnost poleg velelnika, npr. *Pojdi domov!*, uporablja povednik, *Gremo družčina!*, povednik – prihodnjik *Boš šel domov ali ne!*, *Kaj se boš hvalil!*, želelnik z *naj*, npr. *Naj pride, če hoče*, pogojnik, npr. *Bi se umaknil z vrat!*, *Ko bi ga le kaj zanimalo!*

Želelnost pa odpira morfoskladenjske možnosti izražanja z želelnikom, ki vključuje členke *naj*, *da*, in *daj*, npr. *Naj se zgodi, kot bi želeli*, s členkom *da* in zaimenskim dajalnikom in nedoločnikom, npr. *Da mi je to vedeti*, s členkovno zvezo *daj (že)* in nedoločnikom, npr. *Daj že povedati*. In če je želelnost del stavčne skladnje, je opisni želelnik upravičeno samostojni del morfoskladnje.

3.1.3 Vprašalnost

Prava vprašalna poved poleg povednika lahko vključuje tudi pogojnik, čeprav vprašalnost s pogojnikom ne dosega pravega cilja in še manj uresničitve česa, npr. *Kaj bi ti naredil v tem primeru?*, lahko se križa z vzkličnostjo, npr. *Kdo bi hodil kar tako tja?!* V vlogi pozivnika lahko vključuje tudi velelnik, npr. *Česa, povej, se tako zelo bojiš?* Dodani pozivni velelnik vsaj deloma preusmerja pozornost od prvotnega namena vprašanja: odgovor se namesto na osnovno vsebino lahko preusmeri na izziv.

3.2 Združevanje naklona z drugimi glagolskimi kategorijami v procesu upovedovanja

Pri glagolski rabi gre navadno za preplet slovničnih kategorij naklon – vid – čas – vezljivost, ki vplivajo na uresničevanje vsakega glagolskega pomena. Kot je bilo že omenjeno, lahko kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) obravnavamo samo glagole z naklonskim skladenjskim pomenom, npr. *morati*, *moči*, *utegniti*, in s tem se vsaj posredno potrjuje, da glagolski

vid lahko izraža naše subjektivno razumevanje dejanja, poteka ali stanja (Ramovš 1952: 124). Sporočilno ustrezno združevanje vida, časa in naklona pa se jasno izraža v primerih: *Tvegaj je za prijatelja* (dov.) nasproti *S tem tvega posmeh* (nedov.), *Ni ubogal nasveta* (dov.) nasproti *Rad uboga* (nedov.). Izjave s performativnim povedkom so pogosto prednostno ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Obljubim/obljubljam/Prisežem/Prisegam/Povabim/Vabim* (dov./nedov.), ali samo z dovršnikom, npr. *Izvolite sestri/vzeti* ali z dovršnikom oz. nedovršnikom, npr. *Jamčim zanj* (Toporišič 2000: 348). Npr. oblika dovršnega sedanjika¹⁸ *napišem* ima zlasti pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti, različne naklonske pomenne, in šele tem sledi pomen prihodnosti (Toporišič 2000: 390–394), npr. pomeni stavka *Koliko strani napišeš v enem dnevu?* so ‘po navadi napišeš, lahko napišeš, si sposoben napisati’. Zaznamovana nedovršna rezultativnost pa je tipična za vse glagole, ki samo splošno opredeljujejo oz. vrednotijo konkretna dejanja, npr. *motiti se, grešiti, pretiravati, pomagati, reševati*. Za spodnje primere velja, da je nekaj s pravnega, etičnega, razumskega vidika ‘že storjeno’: *Gotovo se ne motim, če trdim, da je stvar slaba, Zelo se motite, če mislite to; Starši pri vzgoji včasih grešijo; Ne da bi pretiraval, lahko rečem, da je knjiga odlična; Pomagal ji je stopiti iz avtomobila; Rešuje prošnje za lokacijsko dovoljenje ipd.*

Spodnji velebniki poudarjeno izražajo združeno in vzajemno delovanje kategorij vida, naklona in zanikanja: nedovršnik: *Ne veseli se prezgodaj!* – ‘Ne smeš se veseliti ...’, *Nič se ne čudi, tega še bo ...* – ‘Ni se ti treba čuditi ...’; dovršnik: *Razveseli se, ko ti bo to povedala.* – ‘Naredi se vesela, ko ti bo to povedala.’ Eksplicitno zanikani dovršni velebnik je z normativnega vidika celo odsvetovan, če ni kakor koli pomenskorazločevalen, sicer pa sprejemljiv, če vzpostavlja sporočilne razlike, npr. *Ne odpiraj mu* vs. *Ne odpri mu, ker bo naredil nepopravljivo škodo!*, kjer zanikani dovršnik opozarja tudi na nezaželeno posledico (Toporišič 1982: 268; 2000: 397).

V nasprotju z vidom se čas bistveno redkeje leksikalizira in primer za to so nekatere redke, vendar sorazmerno pogosto rabljene sedanjiske oblike kot *denimo, recimo, vzemimo*.

3.2.1

Prednostno izražanje odnosa do česa/koga omogoča tudi družljivost in različno souporabo naklona in načina. Naklonski glagoli v osebni glagolski obliki prednostno izražajo razmerje/odnos med udeleženci in zato ne glede na siceršnjo udeležensko hierarhijo dopuščajo prehod iz tvornega v trpni način, ne da bi se pri

¹⁸ Po F. Ramovšu (1952: 129) sedanji dovršnik izraža sedanjost (trenutni glagoli), praviloma prihodnost, kot historični prezent v pripovedovanju preteklost, brezčasnost pa v refleksijah in pregovorih. A. Bondarko (Бондарко idr. 1967) ločuje med performativno izjavo z nedovršnikom ali izjavo z dovršnikom pomenska razlika – nedovršniška raba izraža aktualno sedanjost, npr. *Prosim vaše vozovnice, Želim vam srečo, Kesam se, da sem to naredil*, dovršniška raba pa izraža naklonskost in z njo tudi neaktualno sedanjost.

tem spremenil sporočanjski pomen, npr. *Mora narediti zapisnik* → *Zapisnik mora biti narejen*, *Lahko naredi zapisnik* → *Zapisnik je lahko narejen* (prim. Roeder in Hansen 2006).

3.3 Vloga neglagolskih naklonskih izrazov

Kaže se, da ravno neglagolske besede, ki vsaj v sinhroni jezikovni rabi niso več glagoli, kot naklonski prislovi, naklonski povedkovniki, členki, izražajo subjektivne okoliščine, ki so izrazito naklonske in zato nepropozicijske. Te subjektivne sporočajske okoliščine niso oz. ne morejo biti sestavine dejanske predmetnopomenske vsebine, ki kot ubesedena zunajjezikovna stvarnost tvori temeljno propozicijo.

V leksikalizirane naklonske izraze lahko uvrščamo naklonske prislove, kot so na primer *mogoče*, *nujno*, *gotovo*, *lahko*, *všeč*, *res*, *prav*, medmete,¹⁹ npr. v *Uf, to mi pa gotovo ni prav nič všeč*, členke in drugo leksiko v členkovni rabi in zlasti del izpridevniških prislovov tipa *dobro*, *lepo*, ki izražajo izrazito subjektivno vrednotenje. In če se omejimo zgolj na zapisane ubeseditvene zmožnosti naklona, potem je odločilno to, da se naklonski prislovi lahko ločujejo po tipu naklonskosti na epistemične, npr. *verjetno*, *mogoče*, na deontične, npr. *nujno*, na dinamične, npr. *potrebno*, *možno*, in tudi na vrednotenjske, npr. *pomembno*, in da se po naklonskem prislovu ni smiselno vprašati s *kako?* in da kot okoliščinski modifikator vedno stoji pred povedkom.

Tudi lastnostni prislovi so nepropozicijski modifikacijski oz. notranjeokoliščinski, ker izražajo notranjo lastnost glagolskega dejanja; s svojim sintagmatskim jedrom tvorijo aktualizirane besedne zveze/sintagme, ki so besedilne in po govornem dejanju razpadejo. Izpridevniški prislovi so pomensko družljivi s prislovi stopnje, npr. *Dobro piše* > *Zelo dobro piše* (nasproti npr. propozicijskim vrstnim (izsamostalniškimi) prislovom *računalniško obdelati* – *obdelati z računalnikom*, *bratsko deliti*, *smrtno se ponesrečiti* ipd.).

4 Naklonskost in aktualno vprašanje meje med propozicijskostjo in nepropozicijskostjo

In še trajno vprašanje, ki bo verjetno še dolgo aktualno: ali je propozicijsko in naklonsko pomensko plast sploh mogoče razmejiti? Po M. Greplu (1976) je osnovna in zato tudi krovna t. i. tipska propozicija (Tprop), ki je zaradi svoje splošne temeljne sestave in povezave z glavnimi pomenskimi skupinami glagolov tudi izhodišče za nadaljnjo uresničitev vseh konkretnih propozicij (Kprop), ki so konkretni

¹⁹ Medmeti kot samostojne ubeseditve dogodka in s tem samostojne sporočilne enote niso vezani na glagol oz. povedek in zato presegajo ravnino povedi oz. sporočila. Medmeti so potemtakem lahko že sami nosilci samostojne naklonskosti in hkrati so lahko ubesedena naklonska sestavina sobesedila in konteksta.

propozicijski obsegi stavčnih povedi. Te skonkretizirane stavčne propozicije pa v povedju že vključujejo naklonske glagole oz. naklonske glagolske oblike, ki kot sestavine povedka ostajajo znotraj propozicije, medtem ko drugi neglagolski naklonski izrazi ostajajo zunaj propozicije. Če parafraziramo že izrečeno predpostavko: upovedovanje omogoča propozicijsko naklonskost znotraj povedka in nepropozicijsko naklonskost, ki ni in ne more biti sestavina siceršnjih propozicijskih enot, to so navadno izpridevniški lastnostni prislovi, členki in medmeti. Torej stavčne povedi *Naj pride jutri*, *Lahko pride jutri*, *Mora priti jutri* in *Je treba priti jutri* imajo propozicijsko naklonskost, stavčne povedi *Mogoče pride jutri*, *Verjetno že pride jutri* in *Zagotovo pride jutri* pa nepropozicijsko naklonskost. To pa z vidika obstoja propozicijske naklonskosti podpira predpostavko O. Kunst Gnamuš (1981; 1987/88), da je propozicijo treba razčleniti na dve plasti, in sicer na propozicijsko pomensko plast, ki je izraz naše miselno in doživljajsko nepredelane predstave o sestavi dejanskih stanj v zunanjem svetu (dejanska propozicija), in na propozicijsko pomensko plast, ki opisuje sestavo v duševnosti odvijajočih se dejanj, stanj in dogajanj, je izraz naših miselnih in doživljajskih razmerij in pričakovanj (propozicija pričakovanj).²⁰

5 Sklepne ugotovitve

Prispevek v razmerju naklon vs. naklonskost ločuje glagolski naklon in upovedovalni naklon. Znotraj naklona oz. glagolskega naklona, ki naklon lahko označuje morfološko in vsaj deloma tudi že skladijsko, se dosedanjim naklonskim glagolskim oblikam kot povednik, velelnik in pogojnik dodaja še opisni želelnik s stalnimi stavami *Naj pride*, *Naj bo*, *Daj naredi(te)*, *Daj že narediti*, *Da mi je to vedeti* ipd. Potrjuje se tudi, da je uporaba osebne glagolske oblike pri naklonskih glagolih znotraj t. i. glagolskega naklona hkrati tudi zasnova osnovnih skladijskih razmerij in že nakazuje nadvlado t. i. stavčnega (skladijskega) naklona oz. upovedovalnega naklona; in ravno opisne naklonske glagolske oblike omogočajo obravnavo glagolskega naklona kot že morfoskladijskega pojava. Upovedovalni vidik tvorca se je potrdil kot ključen in zato izhodiščen tudi za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanjških vlog oz. vzorcev. Upovedovalni vidik združuje tvorčevo sporočanjško usmerjenost s t. i. morfoskladijsko naklonsko določitvijo znotraj povedi in tako vzpostavlja osnovno razmerje med pragmatiko, semantiko in sintakso. Proces upovedovanja omogoča tudi ločevanje med propozicijsko naklonskostjo znotraj povedka in nepropozicijsko naklonskostjo, ki se navadno izraža z lastnostnimi prislovi ali členki, in ti niso propozicijske enote niti ne morejo biti sestavine siceršnjih propozicijskih enot.

²⁰ O. Kunst Gnamuš še utemeljuje, da bi s tako razširjenim razumevanjem propozicijske sestave zajeli tudi kategorije, ki so ostale doslej zunaj upovedovalnega opisa. Za obe propozicijski sestavini so potem uporabljene upovedovalne pomenske kategorije, kot so vzrok, pogoj, nasprotje, posledica, vezalnost, ločnost, tudi strnitve, torej pomenske določitve, modifikacije (M): te so lahko upovedovalno zaznamovane (Mz) ali nezaznamovane (Mn).

Vira

Slovarski portal Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: www.fran.si. (Dostop 27. 11. 2021.)

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 24. 11. 2021.)

Literatura

Бондарко, В. Александер, Буланин Л. Лев, 1967: *Русский глагол* (Пособие для студентов и учителей). Ленинград: Издательство Просвещение.

Grepl, Miroslav, 1976: Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi. *Otázky slovanské syntaxe* IV/1. Brno: Fakulta Filozofická. 15–37.

Karlík, Petr, 1981: Morfoložický a syntaktický modus. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 29. 59–71.

Karlík, Petr, 2017: Slovesný způsob. Karlík, Petr, Nekula, Marek in Pleskalová, Jana (ur.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESN%C3%9D%20ZP%C5%AESOB>.

Kunst Gnamuš, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut UL.

Kunst Gnamuš, Olga, 1987/88: Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja. *Jezik in slovstvo* 33/1–2. 8–16.

Lenček, Rado L., 1968. Modalna raba adverbja lahko v slovenščini. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 11. Novi Sad: Matica srpska. 127–135.

Mrázek, Roman, 1968: Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university* 16. 25–35.

Nuyts, Jan, 2014: Analyses of the Modal Meanings. Nuyts, Jan in Auwera, Johan van der (ur.): *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press. 31–49.

Palmer, Frank Robert, 1998: *Mood and Modality*. Cambridge: University Press.

Petr, Jan idr., 1986: *Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví*. Praha: Academia.

Petr, Jan idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3 – Skladba*. Praha: Academia.

Ramovš, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS za Univerzitetno študijsko komisijo.

Roeder F. Carolin in Hansen, Björn, 2006: Modals in contemporary Slovene. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 52. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 153–170.

Ševčíková, Magda, 2009: *Funkce kondicionálu z hlediska významové roviny*, Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta, Ústav formální a aplikované.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Uhlik, Mladen, 2016a. Nekatere značilnosti izražanja nuje oz. obveznosti v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 45–59.

Uhlik, Mladen, 2016b: Beseda *rad* v slovenščini in ruščini z vidika opredelitve povedkovnika. Kržišnik, Erika in Hladnik, Miran (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 281–289. (Obdobja 35).

Uhlik, Mladen, 2018: O *naj* in *pust* v slovensko-ruski sopostavitvi. *Slavistična revija* 66/4. 403–419.

Zvekić-Dušanović, Dušanka, 2011: *Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Žele, Andreja, 2021: Zloženi povedek vs. zloženi glagol v slovenščini. *Slavistična revija* 69/3. 339–353.

The Morphosyntactic Category of Mood in Slovene

The paper discusses mood not only in terms of the verb and its modality, but also as a morphosyntactic category able to influence sentence formation in terms of syntax, a sentence being a well-formed unit of message communication. It presents verbal as well as non-verbal and clausal means to express modality in Slovene, and how they may be used to express the sentence-forming mood. Within the so-called verbal mood paradigm, which may also be marked morphologically, there are the indicative, imperative, and conditional moods, but also notably the lexicalized descriptive optative mood attested in such fixed expressions as *Naj pride* “let him come”, *Naj bo* “let there be”, *Daj naredi(te)* “go and do”. It is these descriptive modal verb forms that warrant an analysis of mood as a morphosyntactic phenomenon. Since some forms of a specific verbal mood have been lexicalized, mood must be a language-specific morphosyntactic category. Additionally, verbal mood is a basic and fundamental part of sentence-forming mood. Sentence formation consists of the speaker and their communicative intention, and the so-called morphosyntactic modal modification of a sentence, both of which establish the basic relations between pragmatics, semantics and syntax. The speaker’s input into sentence formation is shown to be the key to this, and therefore the most basic tenet of modality analysis, the analysis of modal means of verbalizing communicative roles and patterns. For this reason, as it is the specifying as well as distinctive property of any communicative sentence formation, modality (*naklonskost*) contains the suffix “-ost” typical of communicative roles in Slovene; the grammar of Slovene attests *pripovednost* (*oznanjalnost*) “declarativity”, *vprašalnost* “interrogativity”, *velelnost* (*pozivnost*) “imperativity”, and *želelnost* “optativity”, which is a typology congruent with the one of communicative roles. The paper also discusses a hypothesis stating that sentence formation enables distinguishing propositional modality within the predicator from non-propositional modality, which cannot be an element of any typical propositional unit. As such, deadjectival adverbs of quality, particles and interjections can only be non-propositional elements.

Keywords: mood, modality, verb, sentence formation, (non)propositionality